

Új módszer és új ábrázolás (A királyi biztosság a dualizmus korában)¹

LÉNÁRT Máté Gábor²

Ráday Gedeon, királyi biztosi tevékenységével (1869–1872) felszámolta a betyárvilágot és helyreállította a közbiztonságot. A fenyegetést fosztogató, rabló, gyilkoló betyárok jelentették. Az általában 4-8 fős csapatoknak a valóságban kevés közülük volt a népi romantikához. Ráday nemcsak egyes embereket fogott el, hanem felszámolta kapcsolatrendszerüket is, egészen a felsőbb osztályokig. A korban újnak számító és jellegzetes pszichológiai módszereket használt amelyekkel hamar kimagasló eredményt ért el. Munkásságának a szépirodalom és a filmművészet is emléket állított.

Kulcsszavak: királyi biztosság, betyárok, tanyavilág, Ráday Gedeon, pszichológia, szegedi várbörtön, Jancsó Miklós

A magyar rendészettörténetnek van egy kevésbé ismert 19. századi korszaka, illetve módszere, ez pedig a királyi biztosság intézménye, annak működése. Az egyes államok uralkodói rendkívüli esetekben, a politikai stabilitás fenttartása érdekében korlátlan hatalommal rendelkező személyeket neveztek ki királyi biztosoknak. Megjelenésük a római császárok idejéig nyúlik vissza, a 16. századig a legtöbb európai államban már tevékenykedtek, hazánkban ez 1559-ben történt először.

Az 1829 júliusában született V. Ráday Gedeont 1869-ben nevezik ki a Délvidék királyi biztosi tisztségének betöltésére. A megbízatás lényegét Kossuth Lajos fogalmazza meg kitűnően: „Ne nézd kormánybiztosi hatáskörödnök alaki követelményeit és határait, hanem igenis küldetésednek anyagi és érdemleges természetét. A te hivatásod megmenteni a hazát, és minden lépésed jogod, melyet ezen célra tész... Én azt mondom neked, hogy amilyen nagy a haza veszélye, olyan korlátlan a te hatalmad, hogy azt elhárítsad.”³

¹ A Nemzeti Köszolgálati Egyetem Doktorandusz Önkormányzatának A Magyar Tudomány Ünnepe rendezvényesorozat részeként 2017. november 22-én megrendezett, „A Haza Szolgálatában” című doktoranduszkonferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.

² LÉNÁRT Máté Gábor harmadéves, nappali tagozatos hallgató, NKE Rendészettudományi Kar, rendészeti igazgatási alapszak közlekedésrendészeti szakirány
Máté Gábor LÉNÁRT 3rd year full time university student, NUPS Faculty of Law Enforcement, Law Enforcement Administration, Specialization of Traffic Policing
orcid.org/0000-0002-8248-8614, lenart.mategabor@gmail.com

³ Csapó (2007) 21–23.

Arra, hogy miért Ráday bizonyult a legmegfelelőbb személynek a biztosi tisztség betöltésére, nagyban hozzájárul vagyoni függetlensége, magas fokú műveltsége – tanulmányait Pozsonyban és Pesten, a selmeci evangélikus líceumban, majd a kecskeméti református főiskolán folytatta –, társadalmi tekintélye és nem utolsósorban katonai múltja is. Alkalmasságának és képzettségének párosulnia kellett a személyét jellemző hozzáférhetetlen becsületességgel és alapos felkészültséggel, amely a bűnügyek objektív átlátásához volt szükséges.⁴ A Belügyminisztérium rendőri osztályát vezette, ennek következtében tanulmányozhatta a királyi és kormánybiztosi intézményeket, amelyek jó tapasztalatforrásnak bizonyultak. A szegedi királyi biztosság ügyeivel már 1868-tól foglalkozott.

Királyi biztosi kinevezésére 1869. január 4-én került sor, tevékenysége a Tisza mellékének egy részére terjedt ki, Csongrád, Csanád, Jászkunság Kiskun vidéke, Szeged és Kecskemét szabad királyi városainak területére. Ha a szükség úgy kívánta működési körzetét kiterjeszthette Békés, Torontál, Pest, Arad és Bács megyékre is.⁵

Kinevezéséről és joghatóságáról már érkezése előtt a délvidéki városok és megyék leiratot kaptak. Ráday előzetes intézkedéseket kért, ilyenek voltak például a gyanús egyének személyleírásainak és lakhelyeinek jegyzékbe foglalása, a közbiztonsági közegek állapota, száma és ezek felosztása.⁶

A dualizmuskori Szeged fejlődését és gazdasági növekedését nagyban meghatározta a mezőgazdasági áruterelés kiszélesedése, a város agrárkereskedőinek számszerű növekedése. 1870-ben Szegedet az urbanizációs nagyságát tekintve csak a 80. helyre sorolták Budapest után, azonban a fejlődés következtében a századfordulőig ez a szám fokozatosan növekedve elérte a vidéki városok körében az ötödik helyet, így hazánk egyik legnépesebb városának számított vonzáskörzete révén is. A dinamikus fejlődést nagyban köszönhette a város kedvező földrajzi fekvésének és az ezt kihasználó modernizációnak. A lakosság növekedése a tanyavilág fejlődését is magával hozta és ezzel utat nyitott a betyárvilág nagyobb mértékű előretörésének.⁷ Ehhez hozzájárult Szeged környékének egyik jellemzője, a sajátos jellemzőkkel bíró alföldi állattartás, amelyhez a füves puszták kitűnő lehetőséget nyújtottak.⁸ A dualizmus idejében a lótenyésztés volt a legnagyobb méreteket öltő ágazat, amelyet a kormányzat is támogatott, ugyanis ezzel kiszolgálták nemcsak a társadalom, hanem a hadsereg igényét is, akik jó árat fizettek a megfelelően kiképzett huszárlovákért.⁹

A rossz közbiztonság miatt 1853-ban az osztrák hatóságok kísérletet tettek az alföldi tanyavilág felszámolására és közeli falvakba történő beolvasztására. A szegediek és környékbeliek azonban nem a tanyákban látták a betyárok fő forrását, hanem a csárdákban és egyéb megbújásra alkalmas területekben. Ráday megjelenése előtt számta-

⁴ Jókai (1967) 565–566.

⁵ Csapó (2007) 83.

⁶ MOL (1869) 23.

⁷ Gál-Rácz (2014)

⁸ Juhász (1991) 276.

⁹ Juhász (1991) 282.

lan próbálkozás volt a betyárok, azaz a rablók, fosztogatók és nép szemében kedvelt igazságos tolvajok elfogására. Módszerek és ötletek egész sorát alkalmazták őrzékek bevezetésétől és megerősítésétől kezdve a statáriumok bevezetéséig. Mindez azonban nem tudott gátat szabni a betyároknak és az általuk okozott káoszoknak.

1852-ben a romló helyzet miatt a bécsi kormány Albrecht főherceg rendeletével bevezette az ellenőrzési és nyilvántartási célokat szolgáló útlevélkényszert az országon belüli utazások figyelemmel kísérésére. A betyárvilág felszámolása terén egyre inkább előtérbe helyezték, és célként tűntették fel a minél látványosabb és visszhangot kapó eredmények elérését, amelyek közül kiemelkedik a betyárkirály, Rózsa Sándor elfogása.¹⁰ A kortársak és az utókor Ráday eredményeit a kínzással és embertelen bánásmóddal magyarázták, amellyel még az edződött, pusztán nevelkedett betyárt is megtörték, ez azonban nem volt más, csak egy jól felépített újszerű pszichológiai módszer.

A betyárok – az elnevezés írott formában a 18. században jelent meg – „hetyke, virtuosos, bátor” legények voltak, alkalmi, időszakos munkából élő emberek, kiket az éhség hajtott a munkavállalásra, de elszegődésük esetén is csak rövid időre álltak munkába a summás jellegből adódóan.¹¹ Megítélésük társadalmi rétegenként és időszakonként változott.

Többféle betyár létezett: voltak útonálló, kapcabetyárok, lókötoők stb., régióként változott az elnevezésük, amihez funkciók is kapcsolódtak. Voltak, akiknek az elnevezése a módszerüket mutatta, ilyenek voltak a házkiásók. Futóbetyároknak azokat nevezték, akik börtönből szöktek vagy a katonaságtól dezertáltak, de még azokat is, kiket olyan mértékű szegény ért, amely miatt bujdosásra kényszerültek és törvényen kívüli életre adták a fejüket.¹² A kapcabetyárok mindent vittek, nem érdekelte őket a lopott, rabolt holmi értéke.

Ráday működési területének kitűnő irodalmi ábrázolója, Tömörkény István, a 19–20. század fordulóján így vélekedett: „Azelőtt is volt betyár, ma is van betyár. Csak ma nem az a neve. Azelőtt kívül állt a társadalmon, ma bent a társadalomban és hitvány mesterségét tökéletesre emeli.”¹³

Kriskó Edina a betyárokat a társadalmon kívüliek legnagyobb csoportjaként határozza meg, akiknek utánpótlását pásztorok és katonaszökevények jelentették. Problémaként fogalmazza meg a korban létező bűnüldöző intézmények működését, az összehangoltság és egységesség hiányát, az alacsony bérek miatt korrupcióra hajlamosabb csendbiztosokat, a képzettség hiányát, amelyek fő okoknak tekinthetők a betyárok számának növekedésében.¹⁴ A betyárság felszámolásában nagy nehézséget jelentett, hogy rendszeres foglalkozásuk mellett alkalmi módon, éjszakánként folytatták a rablásokat, fosztogatásokat. A büntetéseket többnyire közösen követték el, rablóbandákban, a döntéseket pedig általában egységben, közös megegyezés alapján hozták. Továb-

¹⁰ Szabó (1991) 572–573.

¹¹ Csapó (2007) 7.

¹² Tisza (1925) 152.

¹³ Tömörkény (1901) 1.

¹⁴ Kriskó (2012) 74.

bi nehézséget jelentett a tanyavilág ellenőrizhetetlensége, illetve, hogy a betyárokat gyakran a szegény nép bújtatta.

A Rákóczi-szabadságharc után alakult ki az „igazi” betyárvilág, mert egyre több lett a katonaszökevény és sokan váltak földönfutóvá. A „betyárság” az 1800-as évek elejére hatalmas méreteket öltött, a betyárok többsége fiatal, jó fizikumú volt, ami a bandákba bekerülés egyik feltétele is volt egyben. A rendvédelmi szervek ekkoriban soha nem látott szervezettséget tapasztaltak a 4–8-főt számláló csoportoktól, amely komolyan megnehezítette a rend fenntartását.¹⁵ A betyárvilág következő csúcspontját a szabadságharc előtt időszak jelentette, amikor az 1846–1847-es rossz termést volt a legfőbb kiváltó ok, hasonlóan 1863-hoz.¹⁶ A betyárvilág felszámolása kiterjedt a legfelsőbb rétegekre is, a rablókkal együttműködő és ezáltal meggazdagodott orgazdák és állami tisztséget betöltők kapcsolatainak felderítése volt az, amely igazán ellehetetlenítette a betyárok létezését. A rablók a mézárásoknak is gyakori szállítói voltak, hiszen ha egy-egy meglovasított ménesen vagy csordán nem tudtak gyorsan továbbadni, akkor agyonütötték az állatokat és a húson, bőrükön tettek szert haszonra.¹⁷ (Erről még a későbbiekben lesz szó.)

A rendteremtésben jelentős volt az 1857. esztendő, amikor a hivatásos rendvédelem a legnagyobb létszámmal, közel 19 ezer fős állománnyal működött. A helyzet kezelésében nagy szerepet játszottak a szigorú statáriumok, a folyamatos üldözések és a katonai rögtönítélő bíróság, amely 1852-ben felváltotta a polgári bíróságot. Az újabb romlás 1862-től mutatkozott meg, és 1867-et követően az új hatalom már nem tudta uralni az ismét kialakult kriminális helyzetet, és visszaállították a csendbiztosi rendszert, ami egyszer már nem tudta kezelni a bűncselekményeket. Ekkor jelentette ki a teljes változást követelő Wenckheim Béla belügyminiszter: „vagy helyreállítják a rendet, vagy kinevez egy teljhatalommal felruházott kormánybiztost.”¹⁸ Ezt követte egy, a közbiztonságot megingató bűncselekmény, amely miatt a belügyminiszter megelégedte a helyi rendfenntartást, és így került sor a rendkívüli intézkedés bevezetésére.

Ráday Szeged főpolgármesterének, Réh Jánosnak 1869. január 16-án írt levelében közölte, hogy célja elérése érdekében ideiglenes használatra átvette a várbeli polgári börtönhelyiségeket és a katonai börtönök egy részét is rendelkezésére bocsájtották, azonban ez elegendő, és elrendeli a portás laknak is börtönökké történő átalakítását. Réh válaszában biztosítja ugyan támogatásáról Ráday Gedeont, azonban a beruházások rövid ideje és nagy költségvonzata miatt nem áll módjában teljesíteni a fentebb kért intézkedéseket. Azonban amennyiben az állam vállalja a költségtérítést és erről Ráday biztosítja Szeged városát, az átalakítások megkezdhetők.

Ugyanekkor egy parancs is érkezett Szeged városához a helytartótanáctól, amelyben már utasítják a polgármestert a városban lévő, a levélben megjelölt kazamaták átadására. Ez, és más levelek sora mutatja a királyi biztos befolyásának nagyságát

¹⁵ Hudi (1990)

¹⁶ Szabó (1964) 74–76., 117–120.

¹⁷ Tisza (1925) 127.

¹⁸ Csapó (2007) 16.

és hatalmát egy-egy cél elérése érdekében. Ráday legelső lépése munkatársai megválasztása volt; elsőként a belügyminisztériumi munkája révén megismert Kormos Bélát, Pest megye korábbi tiszti ügyészét vette maga mellé. Szakmai tudásáról már előzőleg is sokat hallott, sőt mi több, szolgálója elmondása alapján tudta, hogy Kormos megvesztegethetetlen, ami a hozzáértés mellett a királyi biztos legfontosabb szempontja volt. Másik választása Laucsik Máté volt, aki Fejér vármegye központi főszolgabírája tisztségét töltötte be, mielőtt Rádayhoz szegődött „főinkvizitornak”. Feladatát oly szigorúsággal végezte előző megbízatási helyén – akasztások sorával –, hogy felsőbb vezetői ezt megelégedve vissza is hívták. Rádaynak a betyárvilág felszámolásához ilyen keménykezü emberre volt szüksége, ezért ő lett a királyi biztos legközelebbi munkatársa, akit még Andrassy Gyula is támogatott.

Laucsik leleményességével és minden részletre kiterjedő módszereivel próbált meg hatást gyakorolni a börtön falai között sínylődő, pusztán edződött betyárookra. Még magát Rózsa Sándort is sikerült beismerő vallomásra bírnia – az ő esetében a kulcs az igazsághoz a hazafias lelkiismeretének felébresztése volt. Hamis újságokat és cikkeket nyomtatva bírták rá vallomásra.¹⁹ Felébresztették a hazaszeretetét azzal, hogy megírták, a haza veszélyben van, hogy országunkat támadás fenyegeti, a következő számban pedig az ellenség csapatainak betöréséről olvasva több sem kellett hozzá, hogy a nép sorsát előrébb tartva a sajátjánál, beismerje bűneit.²⁰

Híres betyártársa, Veszelka²¹ sem kerülhette el a beismerést. Felesége jelentkezett a fő vizsgálóbírónál, kinek elmondta, hogy fia hazajött a huszároktól, és halálos tüdőbajjal fekszik. Laucsik az ablakhoz intette Veszelkát, aki miután meglátta legyengült, beteg fiát, zokogva könyörgött eresszék hozzá. Laucsik megdöbbenő hidegséggel válaszolt, hogy ezzel elérje célját. „Előbb vallunk, aztán ölelkezünk! De addig egy lépést se innen, míg a bűneit ki nem vallja, és vallomását a bíróság írásba nem foglalja!” A betyár vallomását alig győzték írásba foglalni.

Volt, akinek megígérte, hogy vallomásaért cserébe a bitófát elkerülheti. A betyár miután visszament a börtönbe, értékes információkat gyűjtött Laucsik számára rabtársairól és elkövetett tetteikről; nem maradt más választása, ilyen ígéretért cserébe félretette betyárbecsületét és segített fényt deríteni megannyi szörnyű tette.²² Például, hogy a kecskeméti juhászt, Bodri Pétert és fiát megfojtották, majd elásták. Gyilkosainak kézrekerítésére sem kellett sokat várni: Bajdor Jánost és Muzslai Gyarmati Jánost vádolták a szörnyű tettel, kiket nem lehetett beismerésre rábírní. Laucsik előtt azonban nem volt rejtély, felismerte Bajdor gyengeségét, azt, hogy erősen babonás. Magához hívatta hát és gyertyák, keresztek között, kezében egy kötélrészletet tartva azt mondta, hogy ezt Bodri Péter nyakában találták, s azzal rákötötte a gyilkos nyakára és elmondta neki, hogy amíg a kötél a nyakán van és bűnei beismerésével lelkén nem könnyebbít, a meggyilkolt szelleme minden éjfélkor kísérteni fogja. Nem kellett hát sokat várni,

¹⁹ Veszelka (2015) 68.

²⁰ Jancsó (1968) 9.

²¹ Veszelka (2015) 44.

²² Veszelka (2015) 68.

alighogy visszakísérték a cellájába és ott magára hagyták, eluralkodott rajta a félelem és szinte könyörgött, hogy engedjék a vizsgálóbíró elé.²³ „– Hát ugye, nagyságos uram, most engem fölakasztanak? Laucsik fölhasználta a félelemnek ezt a kérdését. – Már alighanem úgy lesz, János. Hanem attól függ mégis, mert a törvény úgy rendeli, hogy van-e idebent kendnél nagyobb bűnös? Ha találkoznék vele, ha tudna olyat kent, hát az kerülne kötéltre [...] A két gyilkos egymásra licitált. Gajdor Muzslaira 14, Muzslai Gajdorra 17 gyilkosságot és rablást vallott ki.”²⁴

Laucsik Máténak leleményessége kiéléséhez a királyi biztosság intézménye és az abban betöltött pozíciója minden lehetőséget megadott. Legfőbb módszerével, a kiskapuk reményének és a büntetés elkerülésének megcsillogtatásával érte el az eredményeket, gyilkosok és rablók vallomásait. Gyakran csak kiemelte a fogvatartottakat a szegedi vár kazamatái közül és elmagyarázta számukra az előttük álló választási lehetőségeket.

Nem sokkal Ráday működésének megkezdése után a nép körében elterjedt, hogy aki mögött Szeged várának kapuja becsukódik, az elveszett. A befogottak száma alig három év alatt elérte a 2000 főt.²⁵ Ráday négyéves tevékenysége alatt 1597 letartóztatást foganatosított, azonban az időszak egyik nagy kérdése, hogy miként hunyt el ebből 415 fő a letartóztatásának ideje alatt.²⁶

A Somogyban korábban működő, de Ráday idejére már jórészt felszámolt betyárság Szeged környékét menedéknak tartotta, ami a királyi biztos érkezésével megszűnt. Ráday mellett a legnagyobb érdem kétségtelenül Laucsiké volt az eredmény elérése tekintetében, de nem elhanyagolható Kelemen István szegedi ügyvéd tevékenysége sem.²⁷

Az őrséget ellátó katonák kiválasztása is bizonyítja mennyire részletesen kigondolt és kifinomultan működő rendszert tartott fenn és működtetett Ráday. A biztosság és a rabok teljes elzártságának növelése érdekében galíciai katonákat rendelt, akik csak a saját nyelvükön értettek. A fogvatartottak ismerős rabtársaikkal egy cellában nem tartózkodhattak, velük nem érintkezhetek és a napi séta alkalmával sem találkozhattak egymással, már azon okból kifolyólag sem, mert ilyenkor kámzsával a fejükön jártak.²⁸

A királyi biztos állandó jelenlétét és mindenre kiterjedő személyes ellenőrzését igazolják a börtönökből (nem csak Szegedről) küldött jelentések is. A várbeli foglyok ellátása kapcsán is számtalan részletes irat mutatja a megkövetelt pontosságot a hatékony működés érdekében. Ráday a fogvatartottak ellátásról kimutatásokat készített, és azok helyességét aláírásával is igazolta.²⁹ A rablók elfogása kiemelt figyelmet és pontosságot igényelt minden esetben. Például a királyi biztos Mesterovits Szilárd, Torontál megyei esküdtnak írt levelében Foamovits Gyula helyi csendbiztos sikertelen rablóüldözése

²³ Nagy (1965) 27.

²⁴ Jancsó (1968) 15.

²⁵ Nagy (1965) 23–25.

²⁶ Csapó (2007) 125.

²⁷ Antall (2015) 79–81.

²⁸ Veszélka (2015) 60.

²⁹ MOL (1869) XXIX. 1001.

tárgyában, az ügy legszigorúbb kivizsgálását kéri. Ezzel kapcsolatban gyakorlatilag utasítja, hogy tegyen minden részletre kiterjedő jelentést, és amennyiben a megnevezett hatósági személy „gyanítható bűnös gyávaságának netaláni megállapítása esetében felhatalmazom... hogy annak, valamint bűnrészeseinek elfogatását és ide leendő bekisértesését eszközölje”. A levél szövegezéséből kitűnik, hogy a tétlenség és az esetleges korrupció szigorú büntetését rendeli el.

De nem csak a betyárokkal foglalkozott Ráday, mivel Szegeden a közbiztóságot sértő újabb cselekmények jelentek meg és okoztak problémát. Ilyen volt például az egyre gyakoribb lövöldözések szerte a városban és környékén, amelyek bizonyos esetekben tragédiával végződtek. Ráday korlátozta a fegyverhasználatot Szemán János főkapitány útján, továbbá intézkedett, hogy elkobozzák a fegyvereket és megbüntessék a lövöldözőket. Hangsúlyozta a csendbiztosok személyes felelősségét, különös tekintettel a feljelentések és intézkedések elmulasztása esetén, ugyanakkor legnagyobb éberségre és erélyességre hívja fel figyelmüket feladataik ellátása során. Ugyancsak a közbiztosság veszélyeztetése miatt került sor a lőporárusító helyek ellenőrzésére is, amelyekről részletes beszámolót kért az eladott árucikkekről: kiknek miből és mennyit adtak el. A lőporforgalmazásról pontos képet kapunk a helyi három kereskedő Simon József, Farkas József és Manojlovics Miló által készített kimutatásokban.³⁰

Ráday első jelentéseiből is kiderül, hogy miben látja az eddigi felszámolási kísérletek eredménytelenségét: 1. a betyárok egy része nappal rendszeren dolgozik; 2. a hatóságok a jogkörüket féltve nem segítenek a rendvédelemnek; 3. a közbiztonsági közegek és a büntető igazságszolgáltatás is megvesztegethető. A királyi biztos alaposan áttanulmányozta a vizsgálati anyagokat, elfogatási díjakat tűzött ki, napi jelentéseket követelt meg, és személyesen beszélgetett el a csendbiztosokkal – a személyes kapcsolattartást a későbbiekben is fontosnak tartotta. Törekedett a városi polgárság megnyerésére, akiknek a segítségét nélkülözhetetlennek tartotta.

1870-ben Ráday 37 saját alkalmazottal dolgozott, voltak köztük vizsgálóbírók, bírók, porkolábok és orvos, írnok, levéltárnok is. Fontosnak tartotta a jól megválasztott beosztottakat, akiknek elkötelezettségét megfizette. Rendszeresen ellenőrizte a közbiztonsági személyzetet, álrúhas nyomozókat vetett be és havi 1000 Ft-ot költött az informátorok megfizetésére. Helyettesévé a gyakorlott „betyárvadászt”, Laucsik Máté székesfehérvári ügyvédet tette meg. Ezzel kapcsolatban írta Móra Ferenc, hogy Laucsik fővizsgáló végezte a piszkos munkát, Ráday a dísz volt, akinek a becsületességéhez nem férhetett kétség.

A bűnüldözés és a korrupció felszámolása, valamint a rejtett szálak felderítése vált a királyi biztos fő tevékenységi körévé. Ez utóbbit szolgálták a gyakori ellenőrzések is; számos kereskedelmi tevékenységet folytató személytől kértek kimutatásokat az eladott és felvásárolt javakra vonatkozóan.³¹

³⁰ MOL (1869) 156. sz., 121.

³¹ Csapó (2007) 98.

Ráday megpróbálta a gyökereitől beszüntetni a „rablógazdálkodást” és elébe menni az ügyeknek. Ilyen volt a betyárokkal összejátszó és rajtuk meggazdagodott orgazdák és tisztségviselők világának felszámolása. Sok helybélinek – köztük mézárosoknak, nemeseknek – voltak szállítóik a betyárok, akik leginkább ló- és marhalopásból éltek, volt, hogy a nagyobb rablóbandák több száz jószágot számláló csordákat, méneseket is elkötöttek. A betyárokat a nép általában rejtegette, az emberek hősként tisztelték őket gyakran orgazdaként is együttműködtek velük. Népszerűségüket bizonyítja, hogy ha a környéken lakodalom volt és egy betyár odatévedt, a menyecskék szívesen mulattak velük, és teljes ellátásban részesültek.

Már az 1795. november 25-i megyegyűlésen elfogadott első pandúr rendszabás és a későbbi, de nem Ráday ideje alatt hozott 1864. királyi biztos rendelkezésből is kitűnik, hogy milyen fontosnak tekintették az orgazdahálózatok felszámolását. A pandúrok feladatává tették, hogy szolgálaton kívül is igyekezzenek elejét venni a bűncselekményeknek, ezeket megakadályozni, de ha mégis megtörténik, kerítsék kézre a rablókat és az orgazdákat. További iránymutatás található arra nézve, hogy gyanúsnak tartott házakat szabadon átvizsgálhatnak, de a törvényesség megőrzése érdekében „Falú Birájját, avagy egy két Esküdtet magokkal vigyék...”³²

A hatóságok minden igyekezetükkel próbálták megelőzni a törvénysértő háttértevékenységeket azért, hogy elszigeteljék a bűnözői csoportokat, és nehezítsék a megélhetésüket. Az orgazdahálózat kocsmárosokat, molnárokat, pásztorokat és általában a kereskedelmi tevékenységet végzőket foglalkoztatott. De alkalmanként nemesek és tisztségviselők is ellátták a betyárokat élelmiszerekkel, fegyverekkel és lőszerrel. Ezek kiküszöbölésére rendszeressé váltak a kevésbé lakott területek, a tanyavilágok ellenőrzése; a falvakban éjszakai őrségek felállítását rendelték el, továbbá tilalmakat vezettek be ló- és kocsitartásra, illetve rablókra jellemző ruházat viselésére.³³ Ráday számos eladótól kért kimutatásokat az eladott és felvásárolt javokról.³⁴

De mint már fentebb említettem, Ráday teljes mértékben megvetette a korrupciót és minden ilyen gyanús ügynek a végére járt. Ezt bizonyítja a két Bihari csendbiztos példája, akiket magához hívatott kihallgatásra Szegedre, ezt követően az egyik csendbiztos hosszú ideig börtönben ült, a másik előre tudva behívásának lehetséges okát, öngyilkos lett.³⁵

Több forrásban, köztük Csapó Csaba Rádayról írt könyvében is megjelenik az általa kiépített rendszer egyik legfontosabb eleme: a helyi, korrump, betyárokat futni hagyó hatósági személyek leváltása.³⁶ A királyi biztos felderítő tevékenysége révén sort kerített több bűnhálózat felszámolására is. Az egyikben több magas beosztású komoly tisztviselő is érintett volt, mint Kecskemét kapitánya a város főügyészével együtt, csendbiztosok és jómódú polgárok. Vagyonos emberek tűntek fel orgazdaként, s betyá-

³² Ernyes (2009)

³³ Hudi (1990)

³⁴ Csapó (2007) 98.

³⁵ Tisza (1925) 127.

³⁶ Csapó (2007) 89.

roknak információt adó bűnsegédjeiként. Feltűnt ugyanis, hogy a környékbeli betyárok tevékenykednek ugyan, de csak a nagy értékkel megrakodott, és a nagy pénzüsszeget szállító postakocsikat támadják meg.³⁷

Kinevezése évében Ráday 554 bünténnyel, ezen belül 234 rablási, illetve halálos ítélettel járó ügyel foglalkozott, ami 834 személyt érintett. A számokból kitűnik, hogy a királyi biztos rövid idő alatt jelentős eredményeket tudott felmutatni, amit a közvélemény a rendkívüli és szokatlan eszközök alkalmazásának tulajdonítottak. A legkülönfélébb kínzásokat emlegették, s Laucsik kegyetlen módszereiről beszéltek, amelyekkel megtörte a betyárokat. A szegedi vár szélessége, hossza alig érte el a 300 lépést, a rabok nyirkos, régi kazamatákban voltak a vár falai között, amelyekben a hónapokig, egyes esetekben évekig tartó bezártság után a legkeményebb gaztevők is megtörttek, s nem láttak más kiutat, mint hogy bevallják bűneiket. A vallatási módszerek között említettek „lécbüntetést” és böjtölést is, de olyanról is olvasni, hogy vassodronyot raktak az elítélt fejére, így társai sem adhattak neki ételt a saját adagjukból. De a legszörnyűbb – és ez Rádayék legnagyobb fegyvere lehetett – az őriző bizonytalanság és magány, amiben hagyták őket sínylődni a börtön falai között. Azonban ezek következtében nem szabad megfeledkeznünk a téves ítéletek lehetőségéről sem, hiszen nyomás alatt az ember sok mindent beismerhet, mit talán el sem követett, s ártatlanok is odaveszhetnek.³⁸

Ráday neve összekapcsolódott a sokak által emlegetett és még többek által félt, pusztulóban lévő szegedi várral, amelynek egyes részeit lakhatóvá tették, és a vár alatt húzódó alagutakat, kazamatákat falakkal leválasztották egymástól, így zárkákat alakítva ki, és ezeket nagy vasajtókkal zárták el a külvilágtól.³⁹ A vár alatt sötét és nyirkos magánzárkák húzódtak, amelynek alján éles karók álltak, alattuk pedig víz folyt, amely otthona volt patkányoknak, békáknak, kígyóknak, s az ott sínylődő vizsgálati foglyoknak. Akikkel, mielőtt rájuk csapták az ajtót, közölték, hogy ha be akarják ismerni bűneiket, zörgessenek a rácsokon, amelyek kis nyílásáin lökték be az ételt is.⁴⁰

További kínzóeszköznek tartották az közbeszédben elterjedt „Ráday-bölcsőt”, amelybe ha valaki egyszer bekerült, bármilyen bűnt is követett el és bármennyire is kemény pusztai léthez is volt szokva, bevallotta a bűneit annak rendje, s módja szerint. Azonban ez csak a nép képzeletének szüleménye volt, egy fikció, a jelenség megmagyarázására. A valóságban ez a vizsgálati szakasz pszichikai kényszerítő módszere volt. A gyanúsítottnak megadták a reményt, hogy bűnei beismeréséért cserébe elkerülheti az akasztófát és esélye van még egy jobb életre. Egy, a mindennapjait hosszú ideje börtönben töltő betyárt felhoznak a börtönök, kazamaták mélyéről és nem az általa elkövetett bűncselekményről kezdik el vallatni, hanem emberi módon hogylétéről kérdezik, egészségi állapotáról, esetleges kívánságairól, amelyek teljesítését kilátásba helyezik. A rossz állapotban lévő, megviselt elkövető látja, hogy emberszámba kezdik

³⁷ Antall (2015) 82.

³⁸ Antall (2015) 82–83.

³⁹ Veszélka (2015) 58.

⁴⁰ Nagy (1965) 31.

venni, a nyirkos cellában megkapja meleg ruháját, fogva tartása óta vágott ételét, ezért eleinte csak köszönettel, később pedig bizalommal van kihallgatója iránt. Később, mivel nincs semmije, csak a szava és a becsülete, nem tud mást adni, mint értékes információt. Ahogy telik az idő, felvezetik időnként a vizsgálóbírókhoz, aki ismét érdeklődik, hírt ad neki családjáról, szüleiről, gyerekeiről, amelynek eredményeként a fogoly újabb információkra vágyik, és önként jelentkezik meghallgatásra. De ekkor a vizsgálóbíró nem hívhatja még magához, várhatja, nem törődik vele, mindaddig, míg már üzengetni kezd, fontosabbnál fontosabbakat ígér, csak hogy szót kapjon.

Kátai Balog András egykori vagyonos gazdaember a saját mohóságának esett áldozatául és emiatt került börtönbe. A kinti jólétet nem tudta nélkülözni, ezért minden egyes bűnét – legyen az kisebb-nagyobb – egy-egy finom ételért, puha kenyérért ismer- te el vizsgálóbírójának. A leghíresebb betyárt, Rózsa Sándort sem lehetett volna önvallomásra bírni, ha egy megkísérelt szökése fegyelmi következményeinek elengedését nem ígéri neki. Nemes Nagy Péter is örökre hallgatott volna, ha nem adnak neki tintát és papírt, amire feljegyezheti a verseit a börtön világában. Volt, akinek régi katonai, egykori huszárelétét dicsőítették és a többiek előtt is felmutatták bátorságát, és a fogoly ezek után próbált a régi önmagára hasonlítani és a becsületét kivívni, majd minden kérdésre katonai fegyelemhez méltóan, határozottan és nyíltan válaszolt.

Ez volt az a bizonyos titkos módszer, a szebb jövőbe való beleringatás, amely a *Ráday-bölcső* néven hírestül el.⁴¹ Ezeknek az eljárásoknak a vélt vagy valós sikeres alkalmazása kapcsán sem szabad megfélemlíteni az esetleges téves ítélet lehetőségéről, mert ilyen esetekben nem ritka a megtört ember, aki hamis vallomással akarta enyhíteni a testi fájdalmát vagy lelki gyöttrődését, amivel nem az igazság kiderítését, hanem a hatóság igényeit szolgálja ki.⁴² A zárakban sem felállni, sem leülni nem lehetett, időnként kaptak egy óra sétát a vár udvarán fegyveres őrök között, de ilyenkor álarc került a fejükre, és nem beszélhettek egymáshoz. Amíg csak bírták, görnyedve álltak egy helyben a szűkösség miatt, a padló éles lécei szétvágták a meztelen talpukat, a zárka éles falai miatt pedig támaszkodni sem lehetett.

A rabokat bizonyos időközönként, eleinte hat havonta, később pedig sűrűbben vezették elő a kazamatákból, amikor válogatott módszerekkel kínozták őket. Ezeknek két végkimenetele volt: aki vallott, mentesült a további kínzások alól, aki nem, arra vagy halál, vagy a még további szenvedés várt. A halottak temetésére éjjel került sor, de annak pontos helyét nem tudta senki. Azokat, akik a várban raboskodtak és onnan szabadultak, a biztosság felozlatásával megeskették és fenyegették, hogy az ott látott és hallott dolgokról soha senkinek egy szót sem szólhatnak.⁴³

Tapasztalata alapján Ráday javaslatot tett a közbiztonsági szervek átszervezésére is. A fő cél egy olyan szervezet létrehozása, amely megfelel a mindennapok kihívásainak és képes leküzdeni az társadalom által állított akadályokat. Az egyik erre vonatkozó javaslat a feladatát rendeltetésszerűen el nem látó csendbiztosi intézmény megszünte-

⁴¹ Tisza (1925) 155.

⁴² Antall (2015) 82–83.

⁴³ Nagy (1965) 46–51.

tése; a megye fegyveres erejét a katonaság mintájára történő csendőrség megszervezésében látta. Az egységes csendőrség azonban csak 1881-ben jött létre, a zsandárságot az 1867-es kiegyezés megszüntette, a Ráday korabeli csendbiztosok vezette vármegyei pandúrrendszer életképtelennek és hatástalannak bizonyult.

Ráday tervezete részletekbe menően tartalmazta a csendőrség állományának tervezett fizetését, személyekre lebontott hatásköröket, kötelességeiket, a fegyelmi eljárás menetét.⁴⁴ Környezetében azért is támogatták a csendőrség megszervezését, mert félték, ha egyszer a királyi biztos megbízatásának vége, újra felüti fejét a rablóvilág.⁴⁵

Ráday kinevezése 1872 elején szűnt meg, és ezután politikai pályára lépett, amikor Arad „színeiben” elfoglalta képviselői helyét a parlamentben. Rádayt és tevékenységét többen, sokféleképp ábrázolták, többek között a régió mindennapjait szociografikus eszközökkel megörökítő, és már említett Tömörkény István. Jókai Mór – a korábbi kritikus, későbbi barát – *Lélekidomár* című regényében, Lándory Bertalan alakjában erőteljesen ábrázolja Ráday Gedeonnak az addig ismertektől eltérő másik – emberekkel és tetteinek következményeivel törődő – személyiségét, megtudhatjuk, hogy miért volt nehéz a királyi biztos élete és melyek voltak a személyiségfejlődésének lépcsői. Az író a királyi biztos szájában adja önvallomásként tevékenysége megítélését. Hiába a sok felakasztott és börtönbe zárt betyár, a közbiztonság helyreállása és megnyugtató helyzete, még ez sem tudta megnyugtatón a biztos lelkiismeretét: „A hivatalos küldetésemnek már vége... Van egy régi vár a Vág mentében és egy másik régi várkastély a Szamos mellett. Ezt a két várat én töltöttem meg halottakkal. Halottakkal, akik minden reggel fölbrednek, mégsem élnek. Vannak közöttük, kik holtig el vannak temetve. És lehetnek közöttük, akik ártatlanul vannak eltemetve!”

Jancsó Miklós *Szegénylegények* című filmje is Ráday alakjával és tevékenységével asszociál 1956-ra, a királyi biztos munkásságának pszichológiai síkját hangsúlyozza, illetve hozza be a képi világába. Jancsó kiemeli Rádayt a történelemből, annak folyamatából, és tevékenységére, pontosabban az általa alkalmazott pszichológiai módszerekre összpontosít. Szimbolikus jelentősége van annak, hogy egybemosódnak a hatalmi ágak, és a rendőri funkciót ellátók hozzák meg az ítéletet is. A rendező hihetetlen aprólékosan, és megformázva mutatja be Ráday módszereit, amelyekkel beismerésre kényszeríti a betyárvilágot és megtöri a kemény rablók, a gyilkosok lelkét, mindenkire ott és azon a módon hatva ahol, és ahogy a legjobban el tudja érni a kívánt eredményt, a beismerő vallomást.⁴⁶ Nagyszerűen ábrázolja, hogy mi is történhetett akkor és ott a szegedi vár falai között a maga rideg valóságában. A kámzsával a fejükön ülő, álló, körbesétáló fogvatartottak, a Sánchoz tartozó tanya szobájában a vallo-másra bírás, a meghurcoltatások, majd a film végén a nagy becsapás mind azt igazolja, hogy nincs új a nap alatt. A betyárok vívódásait, egyesek életért való küzdelmét és igyekvését, hogy kiutat találjanak az ódon falak közül, míg másoknak az állapotba

⁴⁴ MOL (1869) 817.

⁴⁵ Jung Károly (2008)

⁴⁶ Antall (2015) 77.

való beletörődését mutatja be. „Az emlékezés, a tiszteletadás igénye mellett világosan érezhető az a szándékuk is, hogy bizonyos aktualitással ábrázolják a múltat.”⁴⁷

Az 1960-as években ennél több lehetőség nem mutatkozott a Kádár-rendszer immár nem fizikai kényszerrel, de változatlanul embertelen módszereket alkalmazó elnyomásának ábrázolására.

IRODALOMJEGYZÉK

- Csapó Csaba (2007): *Ráday Gedeon és a szegedi királyi biztosság*. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.
- Ernyes Mihály (2009): Töredékek a rendészeti kultúra történetéből. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények X.*, Pécs. Forrás: <http://pecshor.hu/periodika/2009/ernyes.pdf> (2017. 04. 30.)
- Gál Zoltán – Rácz Szilárd (2014): Városok fejlődése és pénzügyi funkciói a mai vajdaság területén a dualizmus időszakában. In Takács Zoltán – Ricz András szerk.: *Regionális kaleidoszkóp*. Szabadka, Regionális Tudományi Társaság. 91–102. Forrás: www.regscience.hu:8080/jspui/bitstream/11155/788/1/gal_varosok_2014.pdf (2017. 08. 28.)
- Héra Zoltán (1968): Népszabadság, 1966. január 9. In Jancsó Miklós: *Szegénylegények (ötlettől a filmig)*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Hudi József (1990): *Betyárvilág Magyarországon Bűnözés és társadalom a reformkorban*. Forrás: www.rubicon.hu/magyar/oldalak/betyarvilag_magyarorszagon_bunozes_es_tarsadalom_a_reformkorban/ (2017.04.30.)
- Jancsó Miklós (1968): *Szegénylegények (ötlettől a filmig)*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Jókai Mór (1967): *A szegedi betyárper*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Juhász Antal (1991): A mezőgazdaság. In Gaál Endre szerk.: *Szeged története 3. 1. rész*. Szeged, Somogyi-könyvtár.
- Jung Károly (2008): Egy betyár és üldözője a néphagyományban. *Híd*, 4. évf. 83–104. Forrás: http://epa.oszk.hu/01000/01014/00054/pdf/54_083-104.pdf (2017. 04. 30.)
- Kriskó Edina (2012): *A rendőrség társadalmi rendeltetése és a rendőrségi kommunikáció*. Budapest, PhD-disszertáció, Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola Kommunikáció Program. Forrás: http://nydi.btk.pte.hu/sites/nydi.btk.pte.hu/files/pdf/Krisiko_Edina2013_disszertacio.pdf (2017. 04. 29.)
- Nagy Czirok László (1965): *Betyárélet a Kiskunságon*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Soós Kálmán (2015): Betyárvilág Magyarországon. In Antall József szerk.: *Modell és valóság*. Budapest, Antall József Tudásközpont.
- Szabó Ferenc (1964): *A dél-alföldi betyárvilág*. Gyula, Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai.
- Szabó Ferenc (1991): A tanyai közbiztonság, betyárvilág. In Gaál Endre szerk.: *Szeged története 3. 1. rész*. Szeged, Somogyi-könyvtár.
- Tömörkény István (1910): *Betyárlegendák. Az alföldi rablóvilág történetei*. Szeged, Engel Lajos.
- Veszelka Attila (2015): *Veszelka Imre. Rózsa Sándor legkedvesebb cimborája és én*. Budapest, Hungarovoxx Kiadó.

Levéltári forrás

MOL (1869) – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Belügyminisztérium, Szegedi Királyi Biztosság, K151, 1. csomó.

⁴⁷ Héra (1968) 86.

ABSTRACT

New Methods and New Representation – The Royal Commissioning in the Age of Dualism

LÉNÁRT Máté Gábor

Gedeon Ráday eliminated the outlaws during his Royal Commissioner activity (1869–1872) and restored public order. The raiders, robbers and killers meant the real threat; they usually worked in groups of 4–8 members, but these groups had little to do with folk romantic. Ráday caught not only individual raiders but also eliminated their well-built network in the upper classes. He used new ways and psychological methods which brought outstanding results. The literature and the cinematic art commemorates Ráday's work.

Keywords: *Royal Commissioning, highwaymen, outlaws, boonies, Gedeon Ráday, psychology, Szeged, oubliette, dungeon, Miklós Jancsó*